

ДИСИДЕНТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ О. ПРОКОФ'ЄВА ЯК НАСЛІДОК РЕПРЕСІЙ ПРОТИ ЦЕРКОВ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТІЯН-БАПТИСТІВ У 50–60-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Олександр Лахно,

*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри
всесвітньої історії та методики викладання історії*

Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

У статті аналізується роль О.Прокоф'єва в становленні опозиційного руху серед Євангельських християн-баптистів. Робиться спроба дослідження основних віх життя й діяльності досі маловідомого, але прославленого поміж одновірців члена Оргкомітету ЄХБ.

Ключові слова: *Євангельські християни-баптисти, дисидент, опозиція, репресії, Оргкомітет ЄХБ.*

In the article the role of O. Prokofiev in the making of oppositional movement among the Evangelical Christians-Baptists analyzed. Makes an attempt to research the main milestones of life and work of this till now little known, but famous among the people of the same faith, member of Organizational committee of ECB.

Keywords: *Evangelical Christians-Baptists, dissident, opposition, repressions, Organizational committee of ECB.*

За ініціативи радянського керівництва у 1944 році був створений офіційний орган внутрішнього управління церквою Євангельських християн-баптистів (ЄХБ) — Всесоюзна Рада ЄХБ (ВР ЄХБ). Ця структура виконувала роль буфера між атеїстичною державою та її віруючими громадянами євангельсько-баптистського спрямування. Документи архівів свідчать про тісну взаємодію між радянськими органами влади та діячами ВР ЄХБ. З цим явищем мирилися не всі віруючі. Досить значна їх частина не реєструвалася в органах державної влади та не підкорялася вказівкам духовного центру. Разом з такими незареєстрованими, тобто нелегальними, общинами ЄХБ з року в рік зростала невдоволеність діями ВР ЄХБ і серед частини зареєстрованих громад. Деякі дослідники історії євангельсько-баптистського руху в СРСР таких невдоволених нараховують близько половини всіх віруючих цього протестантського релігійного напрямку.

Упродовж 50-х років минулого століття протест невпинно наростав, починають виокремлюватися особистості, які в подальшому стануть лідерами опозиційного організаційно оформленого руху в середовищі церкви ЄХБ. Після повернення з місць позбавлення волі майбутні церковні очільники стають достатньо відомими не лише для каральних органів, а й для одновірців.

Одним із перших і найбільш відомих серед пресвітерів-прибічників незалежної церкви ЄХБ був Олексій Федорович Прокоф'єв. Його неодноразові притягнення до кримінальної відповідальності та тривалі терміни ув'язнення за релігійні переконання є незаперечними доказами вагомості пресвітера серед віруючих. Саме його підпис фігурував під кожним офіційним документом так званої «Ініціативної групи зі скликання всесоюзного з'їзду ЄХБ у СРСР» та Оргкомітету ЄХБ упродовж серпня 1961 року — травня 1962 року.

Доля цієї людини досить суперечлива. З одного боку, О.Прокоф'єв — активний функціонер альтернативної до офіційної церковної структури організації, а з другого — за аморальну поведінку його було відлучено від неї. Але, незважаючи на особисті мотиви, діяльність О.Прокоф'єва увійшла до літопису опозиційного руху в євангельсько-баптистському братстві як зразок самопожертви заради справедливості та своїх релігійних переконань.

Радянська історіографія дає нам обмаль інформації щодо особистості та долі О. Прокоф'єва. Навіть спеціально присвячені праці тільки в негативному ракурсі висвітлюють окремі факти із життя нелегального пресвітера, удаючись до голослівних звинувачень і критики відносно його «антирадянської діяльності» [1; 2; 3; 4]. Лише в небагатьох доробках знаходимо більш структуровані підходи до з'ясування діяльності О.Прокоф'єва. Це монографії Г.Максиміліанова [5] і П.Яшина [6]. Ці автори наводять коротку біографічну довідку, часто з різними датуваннями й беззаперечним викладенням офіційної позиції ідеологічної пропаганди про «антирадянську діяльність» «підпільного проповідника», майже дослівно повторюючи рішення суду у справі О.Прокоф'єва. Певне інформаційне навантаження несе невелика редакційна замітка про судовий процес у Жданові над «злочинцем-баптистом» у 1962 році у журналі «Наука и религия» [7].

Сучасна історіографія ще «бідніша» відносно біографічних даних О. Прокоф'єва за радянську. Серед розвідок, де хоча б згадувалася діяльність пресвітера, маємо тільки дослідження конфесійного характеру або праці дослідників інших релігійних напрямів. У цілому фрагментарну інформацію можна віднайти у конфесійному виданні «История Евангельских христиан-баптистов в СССР» (1989 рік) [8]; монографіях Д.Константінова [9], В.Заватського [10], Ю. Крючкова [11], Л.Мітрохіна [12]; публікації А.Сінічкіна [13]. Як правило, у них діяльність О.Прокоф'єва не є спеціальним предметом дослідження, вона розкривається частково на фоні всесоюзного протестного руху серед віруючих ЄХБ. Тому без залучення архівних джерел неможливо дати характеристику діяльності пресвітера. О.Константінов називає О.Прокоф'єва «ініціатором і духовним вождем релігійного руху спротиву серед Євангельських християн-баптистів» [9, с. 59]. Але героїчна доля цієї людини згасла у небутті.

Народився О. Прокоф'єв у 1915 році в Ішимі (Західний Сибір, Росія). До війни працював учителем математики та хімії в одній з білоруських шкіл. Свого часу був членом ВЛКСМ і навіть, за його ж словами, кандидатом у члени партії. У 1937 році у складі делегації радянських учителів їздив до Фінляндії з метою ознайомлення із системою освіти цієї країни. З поверненням додому отримав ярлик «антисовєтчика» у зв'язку з «публічним вихвалянням шкільної освіти за кордоном і критикою на радянську дійсність» [14]. Як результат, восени 1941 року був засуджений за статтею 58 Кримінального кодексу РРФСР до 10 років позбавлення волі й висланий до Сибіру. В одному з таборів у Норильську познайомився з віруючими — баптистами та п'ятидесятниками, прийняв водне хрещення за баптистським обрядом і став активним проповідником. Після відбуття покарання по завершенні війни О.Прокоф'єв повертається до Білорусії. Там він розпочинає активну діяльність, залучає до церкви дружину та дочку, а також значну кількість знайомих. Через тиск з боку репресивних органів у 1949 році переїздить до Дніпропетровської області УРСР, де закликає протестантів до непокори світській владі, рекомендує створювати спеціальні молодіжні релігійні гуртки тощо [5, с. 39]. У 1950 році О.Прокоф'єв зустрічався з дочками відомого ідеолога баптизму Каргеля. Того ж року був затриманий у Норильську через пропаганду релігії в таборах і відправлений етапом до Дніпропетровська. Там наприкінці 1953 року — початку 1954 року «бродячого проповідника» (так його називали представники офіційних органів влади) знову було засуджено. Цього разу на 25 років ув'язнення [10, с. 186].

У 1957 році достроково звільнений за амністією й повернувся до сім'ї, котра на той момент уже проживала у місті Волноваха Сталінської області (нині — Донецька область). Близько 1,5 року адміністративні органи не помічали релігійної діяльності О.Прокоф'єва. Але з 1958-1959 років він зі ще більшою енергією продовжує свою проповідницьку роботу по створенню підпільних нелегальних груп віруючих ЄХБ. Основним об'єктом його впливу стала віруюча молодь, з окремих представників якої на території Сталінської, Харківської й інших об-

ластей України утворювалися релігійні групи так званих «молодих баптистів» [9, с. 59]. Але вплив О.Прокоф'єва не обмежувався лише територією України. Достеменно відомі факти його постійного листування з общинами ЄХБ Середньої Азії та Сибіру з метою активізації опозиційних до ВР ЄХБ настроїв поміж тамтешніх віруючих. Крім цього, він постійно перебував у переїздах, мандруючи теренами Радянського Союзу та спілкуючись з єдиновірцями [14].

О.Прокоф'єв відігравав провідну роль у створенні та діяльності Ініціативної групи зі скликання надзвичайного всесоюзного з'їзду ЄХБ аж до свого чергового арешту у травні 1962 року. Оскільки першим підписантом під офіційними документами Ініціативної групи був О.Прокоф'єв, то й увесь опозиційний рух серед віруючих в атеїстичній пресі й радянській науково-популярній літературі отримав назву «прокоф'ївці». Зокрема, підпис пресвітера стоїть під такими основними документами Ініціативної групи та Оргкомітету: а) перше послання до Президії ВР ЄХБ від 13 серпня 1961 року [15]; б) перше послання до церкви від 23 серпня 1961 року [15]; в) проект «Положення про Спілку ЄХБ у СРСР» від 26 листопада 1961 року [16]; г) друге послання до Президії ВР ЄХБ від 23 січня 1962 року (фактично за підписом тільки Г.Крюкова) [17]; д) повідомлення для ВР ЄХБ від О.Прокоф'єва (13.02.1962) про підтримку ним другого послання та власний підпис під ним [17]; е) друге послання Оргкомітету до церкви від 23 січня 1962 року [17; 18]; ж) повідомлення про утворення Оргкомітету церкви ЄХБ у СРСР від 25 лютого 1962 року [16, с. 32-33]; з) пам'ятна записка Раді у справах релігійних культів при РМ СРСР від 13 березня 1962 року [19].

Показовий судовий процес над одним із керівників Оргкомітету ЄХБ О.Прокоф'євим відбувся 21 серпня 1962 року у місті Жданові Донецької області у клубі колгоспу імені Кірова. На засіданні було близько 200 чоловік присутніх, з яких 27 чоловік свідків, всього лише 10-15 віруючих, а всі інші — спеціально надіслані робітники-атеїсти підприємств і будівництв міста Жданова [20].

Погляди самого О.Прокоф'єва на релігійну ситуацію в Радянському Союзі найбільш повно розкрилися в його захисній промові. У ній він гостро розкритикував політику компартії та держави щодо релігії й церкви, проаналізував та заперечив більшість основних положень радянського законодавства щодо релігійних культів, а також засудив дії представників духовного центру церкви — ВР ЄХБ. О.Прокоф'єв доводив існування в СРСР переслідувань церкви, репресій щодо служителів культу, прямого втручання держави у справи релігійних організацій через структури Ради у справах релігійних культів. Радянське законодавство про релігійні культи назвав сатанинським, а ВР ЄХБ — знаряддям держави по ліквідації проявів релігійності радянських громадян. Проповідник вимагав свободи релігійної пропаганди, місіонерської діяльності та реєстрації релігійних організацій без винятку [20].

Примітно, що на більшість закидів О.Прокоф'єва у бік державних органів влади і самих представників суду останні не змогли віднайти необхідних аргументів, щоб продемонструвати гідну відсіч. Це було проявом слабкої підготовки до судового процесу судді, прокурора та громадського обвинувачувача, їх незнання радянського законодавства про релігійні культи та шаблонним підходом до ведення судового засідання. Показовий факт: суддя запитав обвинуваченого: «Чому Ви не працюєте у сфері матеріального виробництва?», на що О.Прокоф'єв відповів запитанням на запитання: «А Ви, громадянин суддя, чому не працюєте у сфері матеріального виробництва?» [21].

У результаті цього показового судового процесу О.Прокоф'єва за частиною I статті 209 Кримінального кодексу УРСР було засуджено до п'яти років ув'язнення та п'яти років заслання (до речі, це максимальне покарання за вказаною статтею тогочасного Кримінального кодексу) [21].

Пізніше у своїх листах до різних владних структур дочка О.Прокоф'єва Ніна Олексіївна опротестовувала хід і рішення Жовтневого народного суду

міста Жданова. Зокрема, вона говорить про неправильну кваліфікацію судом вчинків пресвітера О.Прокоф'єва. Н.Прокоф'єва переконана, що релігійна діяльність батька мала кваліфікуватися слідчими органами лише за частиною II статті 209 Кримінального кодексу УРСР. Але суд виніс рішення за частиною I статті 209 з максимальним терміном покарання. До того ж, на переконання дочки засудженого, для цього були використані неправдиві та необґрунтовані факти, не завжди щирі показання свідків обвинувачення [22]. У свою чергу радянська пропаганда одразу ж розповсюдила інформацію про суд над О.Прокоф'євим. Його публічно звинуватили в «антирадянській пропаганді», «наклепі на радянську дійсність», «оголошенні радянських законів сатанинськими» [7, с. 32].

Перебуваючи в ізоляторі КДБ при Раді Міністрів СРСР упродовж червня-вересня 1966 року О.Прокоф'єв написав листа до віруючих євангельсько-баптистського спрямування. У ньому він знову підтвердив своє негативне ставлення до керівництва ВР ЄХБ, визнав ряд власних помилок з окремих питань і вчинків. Характерно, що працівників ВР ЄХБ у цьому документі заарештований називає «найбільшими злочинцями та найсильнішими «атеїстами», оскільки якщо священик порушує вчення Бога, то цим він стверджує, що Його немає» [23]. Будучи на засланні упродовж 1967-1972 років О. Прокоф'єв несподівано стає перешкодою для своїх соратників. У 1967 році він знову пише відкритого листа своїм одновірцям, у якому цілковито змінює акценти у трактуванні відродження духовності [24; 25]. Результатом такої «самодіяльності» О.Прокоф'єва стало його відлучення від церкви рішенням Ради Церков ЄХБ у 1969 році. Подальша його доля нам достеменно невідома.

Таким чином, із самого початку активізації опозиційних настроїв окремих віруючих до діяльності офіційного релігійного центру ЄХБ чітко виявилася незгода з діючим на той час радянським законодавством про релігійні культу. Це говорить про паралельне існування опозиційності як внутрішньоцерковної, так і до «зовнішнього світу» – до радянської держави та її представників. Прибічником обох векторів спротиву був О.Прокоф'єв. Завдяки своїй активності він увійшов до історії як один із лідерів початкового періоду діяльності «ініціативників». Саме його підпис, поряд із підписом Г.Крючкова, фігурував чи не на всіх офіційних документах Ініціативної групи та першого періоду діяльності Оргкомітету ЄХБ аж до його арешту 1962 року. Його діяльність у релігійній площині пройшла шлях від ініціативи створення окремої церкви ЄХБ до таємного відлучення від неї за досі остаточно не з'ясованих обставин.

Література

1. Арестов В.Н. Религиозный экстремизм: содержание, причины и формы проявления, пути преодоления. Харьков: Вища школа, 1987. 150 с.
2. Арестов В.Н. Баптизм без маски (Критика идеологии и практики современного баптизма). К.: Вища школа, 1983. 121 с.
3. Арсеньев В.А., Данилов В.И. Баптисты-раскольники – кто они?: Документально-публицистический очерк. Харьков: Прапор, 1980. 89 с.
4. Лялина Г.С. Баптизм: иллюзии и реальность. М.: Политиздат, 1977. 175 с.
5. Максимилианов Г.Г. Баптисты-раскольники. Кто они? Донецк, 1970. 52 с.
6. Яшин П.П. О современном баптизме. Харьков: Прапор, 1973. 80 с.
7. Факты обличают. Наука и религия. 1963. №1. С. 32.
8. История Евангельских христиан-баптистов в СССР. М.: ВСЕХБ, 1989. 624 с.
9. Константинов Д. Религиозное движение сопротивления в СССР. Канада: Изд-во СБОНР, 1967. 71 с.
10. Заватски В. Евангельское движение в СССР после второй мировой войны. М.: ИЦ-Гарант, 1995. 560 с.
11. Крючков Ю.К. Внутрицерковное Движение ЕХБ в бывшем Советском Союзе. Сакраменто, 2001. 70 с.
12. Митрохин А.Н. Баптизм: история и современность. СПб.: РХГИ, 1997. 480 с.

13. Синичкин А. От Инициативной группы к Оргкомитету. Богословие и богословское образование в современном обществе: актуальные вопросы теории и практики. Сборник материалов конференции Богословского общества Евразии. Одесса: Богословское общество Евразии, 2002. С. 86-109.

14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 301. Арк. 99.

15. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 2. Спр. 413. Арк. 76-79зв.

16. Архив Самиздата №770. Собрание документов Самиздата: В 30-ти т. Мюнхен: RL/RFE Research Institute, 1972-1978. Т. 14. С. 22-32.

17. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 2. Спр. 388. Арк. 1.

18. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 2. Спр. 381. Арк. 72-78.

19. Архив Самиздата №771. Памятная записка (13.03.1962). Собрание документов Самиздата: В 30-ти т. Мюнхен: RL/RFE Research Institute, 1972-1978. Т. 14. С. 5-8.

20. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 326. Арк. 50.

21. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 2. Спр. 371. Арк. 52.

22. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 2. Спр. 456. Арк. 267-268зв.

23. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6291. Арк. 33.

24. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 5. Спр. 72. Арк. 128-129.

25. Архив Самиздата №817. Прокофьев А. Письмо к единоверцам из сибирской ссылки с призывом отмежеваться от ВСЕХБ, 1967 г. Собрание документов Самиздата: В 30-ти т. Мюнхен: RL/RFE Research Institute, 1972-1978. Т. 15. С. 1-3.

УДК 3.072.2:271-788-055.2-46"1953/1980"

ФОРМИ КОНТРОЛЮ ОРГАНІВ ВЛАДИ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ЖІНОЧИХ ЧЕРНЕЧИХ СПІЛЬНОТ УГКЦ (1953 – 1980-Х РР.)

с. Андрія (Ольга) Маслій

*кандидат історичних наук, доцент кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін Івано-Франківської академії
Івана Золотоустого, Згромадження сестер мироносиць*

У статті досліджується нелегальна діяльність жіночих чернечих спільнот Української Греко-Католицької Церкви після їх ліквідації сталінським тоталітарним режимом на території західних областей Української РСР з 1953 р. до першої половини 1980-х рр. Основну увагу приділено аналізу форм контролю радянської влади щодо жіночих монаших спільнот з метою їхньої остаточної ліквідації, розкрито способи тиску владних структур на діяльність монашества.

Ключові слова: *контроль органів влади, діяльність жіночих чернечих спільнот, Українська Греко-Католицька Церква.*

The article focuses on the illegal activities female monastic communities of the Ukrainian Greek Catholic Church after their elimination by Stalin's totalitarian regime in the western regions of the Ukrainian SSR from 1953 to middle of 1980s. The article deals with the analysis of forms and methods of the Soviet government's policy concerning women religious communities to their final elimination, it reveals the pressure of the authorities on the activities of monasteries.

Keywords: *control of authorities, activities of women's monastic communities, Ukrainian Greek Catholic Church.*

Вагомий внесок у розвиток національного руху і духовно-культурного життя українців зробило монашество Української Греко-Католицької Церкви (далі – УГКЦ). Однак у XX ст. під владою радянського партійно-тоталітарного режиму